

BISERICA ROMÂNEASCĂ DIN SCHEII BRAȘOVULUI ÎN SECOLUL AL XVII-LEA, LĂCAȘ AL ACTIVITĂȚII DE COPIERE, TRADUCERE ȘI TIPĂRIRE

Mariana Mucea

..

Istoria secolului al XVII - lea pentru străvechea biserică voievodală din Scheii Brașovului¹, una din instituțiile obștești din viața românească, este istoria statorniciei în fața curentelor reformate (luteranism, calvinism) și a revirimentului catolic, este istoria legăturilor și acțiunilor cu mitropolii ortodocși ai Transilvaniei de până la Atanasie, dar și cu domnitorii și mitropolii spațiului extracarpatic, este în egală măsură istoria lăcașului de cultură românească medievală.

Românii brașoveni din Scheii Brașovului au avut intuiția jocului politic al Curții din Viena (subordonarea religioasă devenea egală cu subordonarea politică) și nu s-au mai putut încrede în asigurările pe care aceasta le făcea privitor la păstrarea vechii confesiuni nealterate. Prigoniți în urma presiunilor "uniației" (unirea cu biserica Romei), mulți preoți și-au găsit refugiul în "Țară", dincolo de munți), dar neclintiți în gândul lor de păstrători ai ortodocsiei, au avut tăria să se opună unirii și interzicerii de pomenire în propria lor biserică a domnitorilor și mitropolilor din Principate, răspunzând cu semeție: "iară pe Vlădica din Țara Românească îl pomenim și-l vom pomeni, că de acolo am luat darul preoției și blagosloveniei"².

Brașovenii au preferat subordonarea față de Episcopia Râmnicului (după intrarea Transilvaniei sub dominația habsburgilor), pentru că îi menținea în sfera ortodoxiei.

Biserica din Scheii Brașovului a dat românilor, pe lângă credința ortodoxă, școala românească cu dascăli și cărți și cadrul necesar unei intense activități de copiere, traducere și tipărire, acte reale de cultură, extinse și îmbogățite în secolul al XVII-lea.

Activitatea de traducere și transcriere din Brașovul secolului al XVII - lea este integrată de P. P. Panaitescu curentului general românesc, inițiat de „păturile orășenești rămase ortodoxe”, puternice în centrele deschise schimbului din jumătatea de sud a Transilvaniei; faptul că ridicarea luteranismului și calvinismului este confirmat de existența școlii de traduceri și transcrieri din Scheii Brașovului, precursorii lui Coresi putând fi trecuți între citorii limbii literare³ astfel că traducerea cărților bisericești în limba română s-a datorat prioritar nevoilor societății românești⁴.

Considerăm că istoriografia a accentuat, câteodată excesiv, rolul determinant al Reformei în adoptarea limbii române ca limbă de cult, a învățământului și cărților, traducerea sau scrierea cărților în limba română aparține primei jumătăți de secol XVI, deci Reforma nu a făcut decât să sporească interesul pentru proliferarea scrisului românesc⁵.

Reacția cea mai puternică produsă la Brașov împotriva propagandei reformate a fost traducerea "Cazaniei ortodoxe" de preoții Iane și Mihai, după ce aceasta fusese tipărită de Coresi.

Preocuparea preoților bisericii Sf. Nicolae din Scheii Brașovului ca, prin pregătirea din cadrul școlii (întemeiată, refăcută, organizată și influențată de biserică) să se formeze preoți, dieci, dascăli, *interpreți* și *caligrafi*, este o realitate a secolului al XVII-lea.

Acest fapt ne îndreptățește să admitem existența unei "școli organizate de copişti", "precum și una de traducători"⁶ pentru textele bisericești și să găsim neargumentată afirmația

lui G. Strempele că "în cele două sau trei mănăstiri din Transilvania (biserica Sf. Nicolae - a avut statut de mănăstire - pe baza hrisovului din 5 aprilie 1656 - a voievodului Moldovei, Gheorghe Ștefan, că este numită "sfânta mănăstire-biserică"⁷), nu s-au format niciodată școli de copişti"⁸.

Săvârșită de preoți, munca de copişti și interpreți era determinată, fie de necesitatea de carte pentru uzul bisericii și al școlii, fie din aplecare spre activitatea de cultură, stărnită de noua deschidere umanistă cu paletă largă tematică, fie ca ispășire a pedepsei. În secolul al XVII-lea majoritatea dascălilor de la școala din Schei au aparținut școlii de copişti și traducători și anterior sau ulterior bisericii, în calitate de preoți.

Sub raportul conținutului manuscriselor copiate sau traduse, păstrează în acest secol XVII, ca și în cel precedent, caracterul religios: texte biblice, manuscrise cu texte folosite la oficierea serviciului religios sau texte de lectură religioasă. Un asemenea conținut are "Penticostarul" cronicarului Vasile, rămas în manuscris la 1613, precum și traducerea dascălului din Scheii Brașovului - Alexandru (polonul): "Penticostariul" - tradus în 1694 și "Psaltirea slavo-română cu tâlc" din 1697.

În anul hirotonisirii - Florea Băran scrie în limba română "Credeii"⁹, iar Vasile Hoban I, care se dovedește a fi interpret prin valoroase traduceri în școala de copişti din Schei, traduce în limba română "Vechiul Testament" (atribuit lui de vechile Catastife ale Bisericii), o "Epistolă", "Psalmi de sară" și "Învățăături pentru sfântu post care iartă fereleul sufletesc a tot provoslavnicul creștin".

Având exemplul slav, Radu Tempea II traduce "Evanghelii cu tâlc", servind aceluiaș conținut religios al manuscriselor.

Nu lipsesc în secolul al XVII-lea scrierile laice, cel mai vechi text semnat "Escopia" îl găsim la fel ca și "Alexandria" tot în Transilvania, iar dascălul Costea din Scheii Brașovului, copiind un "Miscelaneu" de literatură populară între anii 1693-1703, rezervă filele 122-145 vieții și faptelor lui Escop¹⁰. Cel mai vechi text tradus al "colecției de povești hazlii și de snoave", romanul oriental "Sindipa" și care a circulat în număr mare, a fost lăsat de același Costea dascălul, care l-a copiat în 1701.

Cărți de înțelepciune și cu caracter moral, având destinație didactică, a tradus și amintitul dascăl Alexandru (polonul), "Amartolon Sotiria" ("Mântuirea păcătoșilor"), după cartea venețiană aparținând lui Landos, scrisă în limba greacă.

Reproducând în mare parte fragmente din literatura de înțelepciune, "Codicele Miscelaneu" este tradus și copiat de Vasile II la 1680, iar cel mai vechi manual de filozofie descoperit în Schei și copiat sub forma unui "Miscelaneu", în limba greacă și slavă, aparține copistului Barbu Hoban (manuscrisul cuprinzând fragmente de literatură de înțelepciune, identificat în arhiva istorică a Muzeului din Scheii Brașovului, are aspectul unui ceaslov, îmbogățit prin așezare în text, și conținut cu cărți de înțelepciune bisericesti închinat lui Ioan Gură de Aur, Efreem Sirul, învățăturile Sfântului Chiril).

Scrise în exclusivitate pe hârtie sub forma codicelor (cărților) și prin copiere după model, nu după dictare (dovadă este faptul că nu sunt mai multe manuscrise cu același conținut), manuscrisele din Scheii Brașovului includ însemnări marginale. Acestea fac referiri la: paternitatea manuscrisului, data de început sau finală pentru copiere (la "Codicele Miscelaneu" s-a practicat grafia latină cu latinizarea numelui "Ladislau Pastoris, scripsi hos literas" - Vasile Hoban II; "Această carte - "Patericul" - am scris-o lu robul Domnului Dumnezeu Alexandru, în anul Domnului 1699, luna februarie 12 scris-am cu Barbu d/iac/ - "Miscelaneul"), scuze și explicații legate de greșelile de manuscris și blestemul pentru înstrăinarea lui (prezent în secolul XVII, - începând cu secolul următor dispăre).

Convinși de necesitatea păstrării cu autenticitate a mărturiilor istorice, copisti și dascăli din Scheii Brașovului au consemnat însemnări maghiare, mărturii de preț ale unor momente de interes istoric și prin aceasta au realizat ceea ce N. Iorga numea "istoria locală scrisă de cei mici"¹¹.

Am recurs la gruparea însemnărilor astfel:

a) însemnări cu caracter politic ce reflectă:

a.1) acțiuni militare: cea slavonă pe un "Minei" din secolul al XVI-lea aparținând colaboratorului coresian, popa Iane: "să se știe de când a fost bătălie la Feldioara și au pierit Mihai și mulți ostași dintre sași și dintre români în anul 7121 (=1613) luna octombrie 7 zile. Scris Dumitru"¹². Însemnare chirilică pe "Parimii românești" a cărturarului Vasile Hoban II, privind lupta dintre austrieci și muntenii lui Brâncoveanu de la Zărnești, sfârșită cu victoria domnitorului muntean: "la apusul soarelui război iute au fost cât nu se spune și au spart pe nemți, turci, curuții, muntenii, tătarii și au pierit și aga Bălăceanu și generalistul Ardealului Teleki Mihai și pre Heizer l-au prins rob, luna august 1 zile, 1690"¹³.

a.2) perioade ale domniilor sau sfârșitul lor: însemnarea chirilică făcută de un elev al școlii din Schei pe "Cartea de lumină", tipărită în anul 1699 la Snagov și dăruită Bisericii de Constantin Brâncoveanu - "venit-au mazălirea lui în săptămâna cea mare ... a doua zi la 9 ceasuri ..." ¹⁴.

a.3) conflicte interne: însemnarea unui copist local în grafie chirilică, pe o carte de înțelepciune numită "Lesvicinic" - „când au tăiat slujitorii din Țara Românească boierii și au venit în Brașov în ziua de Ispas, deci au mers în țară să bată slujitorii ... și au scris în luna iunie 10 anul 7163 (=1655) și am scris acest cuvânt în Cetatea Brașovului"¹⁵.

b) însemnare cu caracter cultural, care reproduce un argument al legăturilor tipografice dintre Muntenia și Transilvania în perioada editării "Noului Testament" de la Bălgrad din 1648. Însemnarea chirilică este înscrisă pe cel mai vechi "Parmier" românesc scris în Schei aparținând lui Vasile cronicarul: "să fie știut când am fost cu Ștefan Tipograful în satul numit Sinca și am stat acolo o noapte și până la amiezi în casa prezbiteriului Radu, venind din Țara Ungrovlahiei (Țara Românească n.n.) și mergând la Bălgrad"¹⁶.

c) însemnări ce înscriu evenimente din viața urbei brașovene, ca și cea aparținând lui Vasile Hoban; scrisă pe un "Apostol cu cuvântări" cu grafie chirilică privind distrugerea turnului alb de lângă bastionul fierarilor: "să se știe că s-au surpat turnul din cetate, sâmbătă spre duminică noaptea, la unsprezece ceasuri ..." ¹⁷.

d) însemnări cu caracter filozofic-moral, ca și cea chirilică de pe "Tipic" slavon din secolul XVI: "David zice că zilele omului sunt ca floarea erbii, așa și zilele noastre sânt trecătoare ca umbra ... Scris-am eu arhidiaconul mitropoliei Bălgradului, Avram, de la nașterea lui Hristos 1692, luna oct. 16"¹⁸.

Sunt cazuri în care copistul abuzează de aceste însemnări și le reduce la formula stereotipă "și am scris eu ... dascăl", cu repetarea acesteia. Spre exemplificare: "Scris-am eu Stadicul, fiul popei Stadicului ot Brașov, și am scris eu Staicu 7198, de la Hristos 1689" și pe același "Tipic" slavon revine cu aceeași afirmație¹⁹.

În ce privește grafia manuscriselor, foarte frecvent în secolul al XVII-lea se întâlnește tendința copistului de a imita grafia textului tipărit, pe care l-a folosit ca model, atât la forma literelor cât și la aranjarea textului în pagină.

Cum se poate observa din exemplele menționate, datarea manuscriselor, a copierii, traducerii sau însemnărilor maghiare, s-a făcut de cele mai multe ori după cronologia bizantină a facerii lumii. De obicei anul de la facerea lumii este urmat de anul erei noastre, și apoi luna și ziua.

O concluzie se impune cu referire la numărul relativ mic de copiiști și manuscrise copiate (45 nume pentru cei dintâi și 66 pentru a doua mențiune - date oferite de G. Strempele), care își poate găsi explicația în cea mai aspră și distrugătoare catastrofă - incendiul din 21 aprilie 1689, prilej cu care singura cruțată a fost biserica Sf. Nicolae.

O raportare a tipăriturilor din secolul al XVII-lea la secolul al XVI-lea precum și la manuscrisele secolului al XVII - lea, ne conduce spre următoarele afirmații:

1. Informația oferită de cartea tipărită a secolului în discuție este mai bogată decât cea a secolului XVI. Prefețele sau postfețele tipăriturilor din secolul XVII sunt adevărate lecții privitoare la unitatea de neam, pledând pentru cultivarea limbii române (a II-a jumătate a secolului al XVII-lea, are loc oficializarea limbii române în biserică).

2. Activitatea de tipărire a cărților în acest secol evidențiază aceeași evoluție sinuoasă, oscilantă, ce a caracterizat spațiul transilvănean și în cadrul lui cel brașovean. Mai puțin intensă activitatea de tipărire de la sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea reflectă legătura între politic și cultural, prin sprijinul principilor transilvăneni (Gabriel Bethlen și Gheorghe Rakoczy I), a tipăriturilor în limba română.

În a II-a jumătate a secolului, când activitatea culturală este frânată de propaganda catolică pentru unirea unei părți a românilor la biserica Romei, tipărirea cărților devine intensă - în mare parte sub influențe venite de peste munți.

3. Prin analizarea tipăriturilor românești existente la Brașov și aflate în catalogul²⁰ secolelor XVI-XVIII, putem afirma că din totalul celor 114 tipărituri, majoritatea - 67, sunt în limba latină (am inclus și textele bilingve: latin-german și latin-maghiar), 26 sunt în limba română, 17 în limba germană și 4 în limba maghiară. Cărțile provin din tipografiile de la Brașov, Sibiu, Alba-Iulia, Buzău, București, Târgoviște (începând cu 1644), Govora (centru nou de tipărire).

În secolul al XVII-lea, simultan cu creațiile originale în domeniul cărții bisericești, își face apariția și cartea cu conținut laic. Mentalitatea secolului al XVII-lea se concretizează în delimitarea comunității etnice și de neam românesc, de celelalte comunități (catolică, luterană și calvină) și apartenența la o comunitate umană răsăriteană, în care slavii și grecii dețineau un rol preponderent (cărțile religioase tipărite în acest secol, sunt traduse după cărți în limba greacă și slavonă).

Tipăriturile au conținut laic, sunt în limba latină și au o diversitate tematică: - cu caracter didactic pentru studiul gramaticii limbii latine, cu conținut filozofic²¹ (antinomiile categoriilor filozofice, dispute filozofice), preceptele logicii prin cărțile lui Comenius, "Lucrări fundamentale despre lume, despre viața de toate zilele"²², despre retorică, fabulele lui Esop publicate în limba greacă și latină, poezii referitoare la înțelepciune²³, tipărituri închinare personalităților bisericești²⁴, principilor sprijinitori ai dezvoltării învățământului prin înființarea de școli, personalităților antichității²⁵ (sub influența umanismului și admirația acestuia pentru antichitatea greacă și romană, - discursurile lui Cicero și traduceri ale lui Ovidiu); prezentarea unor evenimente din istoria Transilvaniei și a legislației juridice de secol XVII.

4. Apropierea între manuscrise și tipărituri se face prin însemnările ivite sau întâmplătoare, ale unor evenimente și fapte. Astfel, pe "Mineiul" pe luna februarie, însemnarea de la 1699²⁶ se atestă dania făcută bisericii Sf. Nicolae a celor "12 Mineie", "ce împlă pre 12 luni în sfânta biserică, care pomania mare cu aciasta să o primească Dumnezeu întru împărăția cerului ...". Aceeași însemnare conferă date de istorie locală, prin mențiunea preoților de la biserica Sf. Nicolae din timpul daniei: "întâi protopop Vasăi snă protopop Vasăi Hoban și al doilea popa Vasăi Grid, al trei/lea/ popa Cârstea, snă protopop Stoicul al patrulea popa Floria

snă Todoran Băra(n) ...". Însemnarea cu caractere chirilice de pe "Triodul" de la 1700, înscrisă dăruirea tipăriturii Scheilor de către domnitorul muntean: "Acest triod dăruitu-l-au la sfânta biserică de la Brașov din Schei Măria sa, io Constantin B/asarab/ B/râncovenul/ să fie pomană neclătită în veci".

5. Mai multe elemente (caracterul religios al cărților, cărți tipărite în limba germană; cărți păstrate în biblioteca bisericii Sf. Nicolae, cărți tipărite în spațiul extracarpatic și aflate la Brașov, ne determină să afirmăm că în secolul al XVII-lea implicarea oficialității săsești, a românilor, prin biserică, și a autorității politice din Țara Românească, rămâne triada cu rol decisiv în tipărirea și procurarea cărților.

Rolul bisericii, devine demn de luat în considerare, mai ales de românii din Schei, care nu și-au putut crea și desfășura istoria lor culturală în afara acestui lăcaș.

Este sensibil faptul că în secolul al XVII-lea cărțile și tipărițile sunt antrenate în aceeași luptă împotriva tendințelor protestante și catolice dar și în promovarea ideilor de unitate de limbă și neam a românilor preliminarând mentalitatea "civilizației luminilor".

Cultura românească a veacului XVII din urbea brașoveană se constituie ca element, în timp și spațiu, pentru îndelungatul proces al unirii tuturor românilor, a cărei tainică și permanentă pregătire s-a făcut nu doar prin "vitejia brațului ci și prin tăria condeiului și lumina cuvântului"²⁷.

NOTE

1. C. Mușlea, "Biserica Sf. Nicolae din Scheii Brașovului", vol. I (1292-1742) Brașov, 1943, p. 7; Cea mai veche școală românească din cuprinsul României întregite, "Omagiul lui Constantin Kirițescu", București, 1937, p. 6.
2. Sterie Stinghe, *Istoria Bisericii Scheilor Brașovului (manuscript de la Radu Tâmpă)*, Brașov, 1899, p. 88.
3. N.N. Preoții de la Biserica Sfântul Nicolae din Brașov ca precursori ai lui Coresi și ctitor ai limbii noastre literare în "Athenaeum". nr. 1, 1939, p. 33.
4. P.P. Panaitescu, *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, București. 1965, p. 131-133.
5. *Istoria literaturii române*, vol. I, București, 1969, p. 101-102; P. Binder, A. Huttman, *Românii din Brașov în epoca Reformei*, în "Studii și materiale de istorie medie", XIII, 1969, p. 79.
6. N.N. Stăte, *Cea mai veche școală românească din cuprinsul României întregite*, în *Omagiul lui Constantin Kirițescu*, București, 1937, p. 24.
7. St. Stinghe, *op. cit.*, p. 177.
8. G. Strempel, *Copiști de manuscrise românești până la 1800*, vol. I, București, 1959, p. 30.
9. I. Prișcu, *Din două manuscrise*, în "Țara Bârsei" II, 1930, p. 143.
10. Arhiva Muzeului din Scheii Brașovului, ms. 1436.
11. V. Oltean, *Cugetări de demult*, în "Astra", nr. 1, 1981, p. 15.
12. *Ibidem*.
13. C. Mușlea, *op. cit.*, p. 271.
14. Arhiva Muzeului din Schei, fond carte veche, p. 330.
15. V. Oltean, *op. cit.*, p. 15.
16. *Ibidem*
17. *Ibidem*
18. *Ibidem*.
19. C. Mușlea, *op. cit.*, p. 269.
20. *Tipăriți românești (1539-1750)*, Catalog, Brașov, 1980, p. 37-113.
21. Idem, *op. cit.*, p. 59, nr. 89; p. 48, nr. 70; p. 57-58, nr. 81 și 84.
22. Idem, *op. cit.*, p. 72, nr. 106.
23. Idem, *op. cit.*, p. 64, nr. 95

24. Idem, *op. cit.*, p. 49, nr. 71.
25. Idem, *op. cit.*, p. 50, nr. 73, p. 75, nr. 111.
26. Idem, *op. cit.*, p. 105.
27. O. Schiau, *Cărturari și cărți în spațiul românesc medieval*, Cluj-Napoca, 1978, p. 60.

THE ROMANIAN CHURCH SCHEII BRAȘOVULUI IN THE XVIIth CENTURY, A PLACE OF THE ACTIVITIES OF COPYING, TRANSLATION AND PRINTING (Summary)

The history of the voivodal Church from Scheii Brașovului represents in itself the steadfastness of the ancestors faith before the religious trends of the XVIIth centuries, mainly the reformed ones, but also of the Catholic reviving which followed.

Besides the maintaining of the Orthodox faith, the Church from Scheii Brașovului supported the Romanian school, as well as the school of copying, translating and printing religious and lay books. The Romanian literary language was cultivated and permanent relationship with the Romanian principalities were cultivated and the ideas and the philosophical trends of the age became well known.

An important cultural and religious Romanian centre, the Church from Scheii Brașovului was also a focus of promoting the idea of unity of all the Romanians.